

tej nowej formy życia konsekrowanego⁴. Instytuty świeckie nie są bynajmniej owocem czasów współczesnych, jakkolwiek znakomicie odpowiadają aktualnym potrzebom.

Interesujący jest także komentarz do kan. 714, w którym Autor ukazuje nowe zasady życia konsekrowanego realizowane w instytutach świeckich. Wyraża przy tym zasadną opinię, iż pojęcie „świat” nie jest teologicznie dostatecznie wyjaśnione, a w odniesieniu do instytutów świeckich nie można go rozumieć w świetle historii pobożności zakonnej, domagającej się „oddzielenia od świata” (por. kan. 607 § 3). Nadal oczekuje się poważnego studium o teologii duchowości instytutów świeckich. Sebott przytacza również kilkakrotnie pismo Kongregacji Zakonów i Instytutów Świeckich skierowane 6 I 1984 r. do Konferencji Biskupów i wyjaśniające wątpliwości natury prawnej.

Wykładnia norm o stowarzyszeniach życia apostołskiego (kan. 731-746) jest krótka ale rzeczowa. Analogicznie, jak przy instytutach świeckich, Autor podaje cechy specyficzne tej formy życia oraz kilka uwag na temat jej historii i liczebności. Dodaje nadto, iż dopiero uwzględnienie wszystkich kanonów, do których odsyła prawodawca, daje pełny obraz norm prawnych, obowiązujących w stowarzyszeniach życia apostołskiego.

Dokonując ogólnej oceny komentarza Sebotta wypada stwierdzić, iż jest on napisany w sposób jasny i rzeczowy, nie budzi też istotnych zastrzeżeń merytorycznych. Autor nie waha się sygnalizować kwestii spornych, unormowanych niejasno czy wręcz niedostatecznie. Wśród dotychczas opublikowanych komentarzy prawa zakonnego opracowanie Sebotta odznacza się przejrzystością i pragmatyzmem. Jest przeto szczególnie przydatne dla wszystkich zajmujących się nauczaniem i stosowaniem prawa zakonnego.

Bronisław Wenanty Zubert OFM

Hugo S c h w e n d e n w e i n. *Österreichisches Staatskirchenrecht. Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici – Beiheft 6*. Ludgerus Verlag. Essen 1992 ss. XVII + 882.

W czasie organizowania W Katolickim Uniwersytecie Lubelskim VIII Międzynarodowego Kongresu Prawa Kanonicznego dotarła do Polski wartościowa monografia *Österreichisches Staatskirchenrecht*, której tytuł można przetłumaczyć jako „Austriackie prawo wyznaniowe”. Ukazała się ona jako 6 tom uzupełniający do znanego już i cenionego komentarza do Kodeksu Prawa Kanonicznego (*Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici*. Ludgerus Verlag. Essen 1985-), który wydawany jest pod kierunkiem prof. K. Lüdicke. Autorem omawianej monografii jest znany kanonista austriacki – ks. prof. Hugo Schwendenwein, profesor zwyczajny prawa wyznaniowego na uniwersytecie w Graz.

⁴ Zob. S. L. H o l l a n d. *Secular Institutes*. W: *The Code of Canon Law. A Text and Commentary*. Ed. by J. A. Coriden, T. J. Green, D. E. Heintschel. New York 1985 s. 525.

Rozprawa składa się z dwu zasadniczych części, które zawierają razem 13 rozdziałów poprzedzonych dokładnym spisem treści (s. I-XVII) oraz uzupełnionych indeksem rzeczowym (s. 829-856), wykazem skrótów (s. 857-871) oraz wykazem skrótowo cytowanej literatury (s. 873-882). W części pierwszej (s. 1-506) omówione zostały przepisy ogólne austriackiego prawa wyznaniowego, a więc kwestia wolności religijnej i unormowania odnoszące się analogicznie do wyznawców wszystkich wyznań i kościołów czy osób bezwyznaniowych. W części drugiej rozprawy (s. 507-826) opracowane zostały państwowe przepisy wydane w Austrii dla unormowania kontaktów z poszczególnymi kościołami i wspólnotami religijnymi.

Materiał zawarty w pierwszej części publikacji przedstawił Autor w 6 rozdziałach. Na początku pierwszego rozdziału znalazły się podstawowe ustalenia i uwagi (s. 1-65), np. określenie takich pojęć jak: Kościół, wspólnota religijna, kult, prawo wyznaniowe. Następnie Autor zaprezentował ogólnie austriackie prawo wyznaniowe i przedstawił różne modele tego prawa, co sprowadza się do przedstawienia różnych modeli stosunków kościół-państwo¹. Po takiej prezentacji możliwych stosunków wzajemnych Autor szczegółowo przedstawił (s. 13-52) historię stosunków kościół-państwo w Austrii. Wynika z niej, iż Austria dwa razy zawierała konkordat ze Stolicą Apostolską: pierwszy raz w 1855 r. (zerwany przez Austrię już w 1870 r.), a drugi raz w 1933 r., który nie był realizowany tylko w latach okupacji niemieckiej, lecz oficjalne potwierdzenie jego dalszej obowiązywalności nastąpiło dopiero w latach 1956-1957. Po przedstawieniu aspektu historycznego, w pracy ukazane zostały idee przewodnie oraz zasady austriackiego prawa wyznaniowego (s. 55-64). Pierwsza z tych zasad (podana już na s. 3) „gwarantuje osobom możliwość indywidualnej i społecznej realizacji autonomii religijnej, a prawnie uznanym kościołom i związkom religijnym także osobowość publiczną”.

W rozdziale drugim (s. 67-178) określone zostało znaczenie takich pojęć jak wiara, sumienie i światopogląd w relacji do praw jednostki ludzkiej. Omówione tam zostały austriackie gwarancje konstytucyjne dla ochrony wolności wiary, sumienia i światopoglądu czyli szeroko rozumianej wolności religijnej. Autor nie tylko prezentuje uprawnienia osób wynikające z wolności religijnej oraz ich ochronę prawną, lecz wskazuje także na ograniczenia omówionych gwarancji konstytucyjnych (s. 92-115).

W dalszej części tego rozdziału Autor omawia różne dziedziny życia religijnego i przysługującą im ochronę prawną. Najwięcej miejsca poświęca ochronie prawa rodziców do wychowania dzieci zgodnie z zasadami swojej religii lub światopoglądu (s. 117-138). Dalej omawia m.in. kwestię przynależności do kościoła lub związku wyznaniowego, ustalanie religijnych dni świątecznych, pozycję nauczycieli w szkołach wyznaniowych, nauczanie religii w szkołach publicznych i przepisy dotyczące grzebania zmarłych.

W rozdziale trzecim Autor opisuje generalnie sytuację prawną kościołów i związków wyznaniowych mających w Austrii uznanie prawne (s. 179-376). Czyni to najpierw na podstawie przepisów konstytucyjnych, a następnie innych przepisów obowiązujących w Austrii. Przepisy konstytucji uregulowały m.in. następujące kwestie: podsta-

¹ Słowo „kościół” piszę małą literą, gdyż autor analizuje stosunek państwa do kościołów w ogóle, a nie tylko do Kościoła katolickiego.

wowe prawa uznanych kościołów i wspólnot religijnych, zasadę równości wszystkich tych wspólnot, podmiotowość kościelnych osób prawnych, publiczne realizowanie wolności religijnej, gwarancje autonomii kościołów w kwestiach wewnętrznych, możliwość posiadania przez nie odpowiedniej bazy materialnej do wypełniania swoich funkcji oraz uznawanie przez państwo określonych decyzji władz kościelnych. Inne kwestie stosunków kościół-państwo mogą być uregulowane zwyczajnymi przepisami prawnymi. W ten sposób unormowane zostały w Austrii m.in. następujące sprawy: warunki uznania kościelnych osób prawnych, źródła utrzymania kościołów i kultu, podatki i obciążenia kościelnych osób prawnych, sytuacja prawna kościołów oraz duchownych wobec prawa karnego i procesowego (np. poszanowanie tajemnicy spowiedzi), ograniczenia dla radia i telewizji wynikające z szacunku dla wiary i przekonań, ochrona pewnych dóbr kościelnych przed zajęciem, uwolnienie duchownych od służby wojskowej i zastępczej oraz inne kwestie, jak np. ochrona danych i pomników. Rozdział czwarty (s. 377-390) poświęcony został omówieniu sytuacji prawnej kościołów i wspólnot religijnych nie mających w Austrii uznania prawnego.

Zarówno przez prawo wyznaniowe jak i przez Autora w szczególny sposób potraktowana została sprawa wzajemnych relacji między kościołami i szkołami. Zagadnieniu temu poświęcony został obszerny rozdział piąty (s. 391-488) podzielony na trzy części. W pierwszej z nich omówiono regulacje dotyczące nauczania religii w szkołach publicznych (s. 391-466), w drugiej – normy dotyczące prywatnych szkół wyznaniowych (s. 466-482), a w trzeciej – przedstawicielstwo kościołów w szkolnych organach nadzorczych (s. 482-488).

Jeśli chodzi o nauczanie religii, to mocą konstytucji jest ono zagwarantowane we wszystkich szkołach. Prawo to jest bardzo stabilne, gdyż do jego zmiany potrzeba 2/3 głosów członków zgromadzenia narodowego. Dodatkową gwarancją tego prawa jest obowiązująca także w Austrii norma Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (I protokół dodatkowy do tej konwencji, art. 2). Na mocy ustawy o nauczaniu religii obowiązuje ono we wszystkich szkołach podstawowych, średnich i wyższych, z wyjątkiem niektórych szkół zawodowych. Zasadniczo obowiązują dwie godziny nauczania religii tygodniowo. Może być więcej, jeśli zostanie ona ponadto wybrana jako przedmiot fakultatywny, zaś w szkołach zawodowych może być w wymiarze 1 godziny tygodniowo (także w tych szkołach, w których lekcje są tylko przez jeden dzień w tygodniu). Prawo przewiduje też możliwość zrezygnowania (tylko w ciągu pierwszych 10 dni roku szkolnego i tylko u kierownictwa szkoły) z nauczania religii. Wtedy na świadectwie szkolnym ucznia w rubryce „religia” stawia się kreskę. Plany lekcyjne nie mogą być układane z dyskryminacją lekcji religii. Nie można też w jakikolwiek sposób sugerować dzieciom, młodzieży lub rodzicom możliwości wypisania się z religii. Wynika to z zapisu, że szkoła ma obowiązek rozwijać m.in. religijne wartości młodzieży. Autonomia kościołów przejawia się także w tym, że nauczyciele nie muszą podczas lekcji religii kierować się zasadami nauczania świeckiego. Wychowanie obywatelskie w szkołach winno odbywać się zgodnie z nauką chrześcijańską (s. 395-419).

Nauczanie religii, a więc pensje nauczycieli oraz podręczniki i pomoce do nauczania, finansowane jest przez państwo, jeśli przynajmniej 3 osoby z danej klasy lub grupy uczęszczają na te lekcje. Jeśli w klasie (grupie) na religię uczęszczają tylko 3-4 osoby, szkoła finansuje tylko 1 godzinę tygodniowo; jeśli zaś ponad 4 osoby, szkoła finansuje nauczanie w wymiarze 2 godzin tygodniowo (s. 420-424). Prawo określa też dokładnie

wymagania stawiane nauczycielom religii oraz ich uprawnienia (s. 425-454). Poza koniecznością posiadania aktualnej misji kanonicznej są oni zrównani w prawach z innymi nauczycielami. We wszystkich klasach, gdzie prowadzona jest religia i gdzie większość uczniów należy do wyznań chrześcijańskich, winny być zawieszzone krzyże. Odpowiednie przepisy uwzględniają też religijne aspekty dni wolnych od zajęć, organizowanie specjalnych nabożeństw dla klas i szkół oraz prowadzenie modlitwy przed i po lekcji (s. 455-466).

Jeśli chodzi o prywatne szkoły wyznaniowe, to dla nich przewidziane są odrębne przepisy, które określają warunki otwierania i prowadzenia tych szkół, ich uznania na forum państwowym oraz subwencjonowania (s. 469-478). Ponieważ ustawodawca austriacki do instytucji wychowawczych zalicza także przedszkola i sierocińce, do nich odnoszą się także przepisy dotyczące nauczania religii w szkołach.

W ostatnim rozdziale pierwszej części rozprawy omówione zostały ogólne przepisy odnoszące się do różnych wyznań (s. 489-506). Dotyczą one m.in. wyłączności oraz poszanowania integralności kościołów i wspólnot wyznaniowych, cmentarzy komunalnych i wyznaniowych, dysponowania zwłokami, używania dzwonów.

W drugiej części tej obszernej rozprawy omówione zostały przepisy austriackiego prawa wyznaniowego dotyczące poszczególnych kościołów i związków wyznaniowych. W kolejnych rozdziałach przedstawione zostały unormowania odnoszące się do: Kościoła katolickiego (s. 509-688), ewangelickiego (s. 689-730), starokatolickiego (s. 731-751), prawosławnego (s. 753-771), żydowskiej wspólnoty wyznaniowej (s. 773-810), muzułmańskiej wspólnoty religijnej (s. 811-818) oraz innych kościołów i związków wyznaniowych uznanych oficjalnie w Austrii, do których należą m.in. metodyści, mormoni, Kościół nowoapostolski, syryjsko-prawosławny oraz buddyjska wspólnota religijna (s. 819-826).

Ze względu na wyjątkowe znaczenie Kościoła katolickiego w Austrii i w Polsce unormowania dotyczące jego należy szczególnie wyeksponować. Najpierw Autor daje wykład teoretyczny dotyczący konkordatów w ogólności (s. 509-519), a następnie przedstawia po kolei każdy artykuł konkordatu zawartego między Stolicą Apostolską i Republiką Austrii (podpisanego 5 VI 1933 r.) i obowiązującego od 1 V 1934 r., oraz analizuje szczegółowo jego postanowienia (s. 519-667). W zawierającym 22 artykuły konkordacie określona została m.in.: wolność Kościoła jego publicznoprawna osobowość. Potwierdzona również została osobowość prawna instytucji kościelnych, struktura organizacyjna Kościoła w Austrii oraz zasady ewentualnych zmian, obsadzania biskupstw, kształcenia duchowieństwa i funkcjonowania wydziałów teologicznych (zgodnie z normami wydanymi przez Stolicę Apostolską), automatyczne uznanie dyplomów papieskich uczelni rzymskich, zasady nauczania religii w szkołach publicznych oraz prowadzenia szkół katolickich, przyznanie skutków cywilnych małżeństwom kanonicznym oraz uznanie decyzji sądów kościelnych w sprawach małżeńskich, duszpasterstwo wojskowe, wolne od pracy dni świąt kościelnych (oprócz uznanych w Polsce także: 6 I, Wniebowstąpienie, 29 VI i 8 XII), obsadzanie stanowisk kościelnych (z pozostawieniem prawa prezentacji), swoboda działania organizacji katolickich i prasy katolickiej, duszpasterstwo szpitalne, więzienne, w domach wychowawczych, robotniczych i tym podobnych. Następnie Autor omówił pokonkordatowe umowy zawarte między Stolicą Apostolską i Austrią, z których jedna dotyczyła spraw majątkowych (1960 r.), druga nau-

czania religii w szkołach publicznych i prowadzenia szkół katolickich (1962 r.), a pozostałe ustanowienia trzech nowych diecezji.

Przechodząc do oceny krytycznej omówionej publikacji należy przede wszystkim podkreślić ogrom zebranego przez Autora materiału, gruntowność tego opracowania i jego wielki walor poznawczy. Praca prezentuje chyba wszystkie obowiązujące w Austrii regulacje prawne dotyczące kościołów i związków wyznaniowych. Dotyczy to nie tylko Kościoła katolickiego i innych kościołów uznanych prawnie, lecz także wspólnot religijnych nie mających w Austrii uznania prawnego.

Wszystkie tezy stawiane przez Autora są bogato dokumentowane i uzasadniane. Szczegółowa systematyka dzieła ułatwia znalezienie każdego poszukiwanego zagadnienia i rozwiązania. Utworzenie odrębnych podtytułów dla zaznaczenia, gdzie dany materiał został już zamieszczony, także ułatwia jego znalezienie, a jednocześnie pozwala uniknąć powtórzeń. Wydaje się jednak, że lektura dzieła byłaby jeszcze bardziej płynna, gdyby niektóre treści ustawione zostały w innej kolejności. Tak np. przedstawienie austriackiego prawa wyznaniowego w ogólności (s. 3-5) mogło nastąpić po prezentacji różnych modeli stosunków państwo-kościół i omówieniu historii austriackiego prawa wyznaniowego. To ostatnie zagadnienie, opracowane zresztą bardzo szczegółowo (s. 13-52), odnosi się nie tylko do Austrii, lecz także do Polski, gdyż w przedstawianym okresie (XVIII-XIX wiek) część Polski była pod austriackim panowaniem.

Wielka precyzja i dokładność norm austriackiego prawa wyznaniowego wynikać może stąd, iż jest ono kontynuacją prawa józefińskiego, które w najdrobniejszych szczegółach regulowało życie kościelne. Wydaje się, że szczegółowość i precyzja tego prawa pozostały, lecz pozbyto się elementów cesaropapistycznej ingerencji państwa w sprawy kościelne. Analiza współczesnego austriackiego prawa wyznaniowego pokazuje, iż w szerokim zakresie respektuje ono (przyjętą także w konkordacie) zasadę autonomii państwa i kościołów. Zasadniczo tylko przy normowaniu kwestii obsadzania biskupstw i innych stanowisk kościelnych zauważa się przedsoborowy model układania tych spraw, ale tłumaczyć to można faktem zawarcia konkordatu w okresie międzywojennym. Tak więc szczegółowe uregulowania nie zawsze służą dobru Kościoła, gdyż spetryfikowane niełatwo dają się zmieniać zgodnie ze współczesnymi tendencjami. Generalnie należy jednak pozytywnie ocenić uregulowanie spraw Kościół-państwo konkordatem oraz dodatkowo aktami ustawowymi.

Lektura omawianej publikacji powinna pomóc usunąć wiele nieporozumień narosłych wokół podpisanego już polskiego nowego konkordatu. Przeciwnicy regulowania stosunków Kościół-państwo w drodze konkordatu i sprzeciwiający się konkretnym i szczegółowym jego zapisom mogą się przekonać, jak szczegółowo i trafnie uregulowano te sprawy w Austrii – jednym z krajów bezsprzecznie należących do kultury zachodniej i o utrwalonych strukturach demokratycznych. Dotyczy to szczególnie żywo dyskutowanych – choć często (zwłaszcza w środkach masowego przekazu) bez znajomości rzeczy – następujących kwestii: autonomii Kościoła i państwa, uznania publicznie niepoprawnej osobowości Kościoła, nauczania religii w szkołach publicznych, odmawiania modlitw w szkole, zawieszania tam krzyży, subwencjonowania szkół katolickich, przyznania skutków cywilnych ślubom kościelnym, a także funkcjonowania radia i telewizji z poszanowaniem dla wartości religijnych.

Znaczenie omawianej publikacji wykracza poza granice kraju określonego w tytule, gdyż rozwiązania tam przyjęte służą mogą za model dla innych krajów. Odnieść to

można szczególnie do krajów Europy Środkowej i Wschodniej, które dopiero po wyzwoleniu się z komunistycznego totalitaryzmu mogą przystąpić do wolnej i właściwej regulacji stosunków ze Stolicą Apostolską i zwierzchnikami innych kościołów. Dla określenia stosunków Kościół-państwo w Polsce, które są daleko zaawansowane dzięki podpisaniu konkordatu, podobne znaczenie ma publikacja ks. prof. Józefa Krukowskiego (*Kościół i Państwo. Podstawy relacji prawnych*. Lublin 1993). Wnioski wyciągane z obydwu publikacji są podobne.

Dzięki omawianej publikacji prof. Schwendenweina i znajomości relacji Kościół-państwo w Austrii można przekonać się, jak dobrze służą narodowi i Kościołowi konkretne i mądre uregulowania wzajemnych stosunków w formie konkordatu, towarzyszących mu umów oraz odpowiednich ustaw zgodnych z treścią zawartego konkordatu. Zwolennicy zaś umowy konkordatowej mogą przekonać się, jakie rozwiązania są najbardziej użyteczne, trafne i trwałe. Dla wszystkich wynika stąd wniosek, że dobre uregulowanie stosunków Kościół-państwo w formie konkordatu jest możliwe i pożyteczne, a więc powinno nastąpić jak najszybciej. Zaś ustawy towarzyszące konkordatowi lub wynikające z niego konieczne nowelizacje niektórych ustaw mogą czerpać wzory z uregulowań prawnych obowiązujących w Austrii. Lektura omawianej publikacji może więc okazać się cenną pomocą do właściwego unormowania relacji Kościół-Państwo w Polsce.

Ks. Ryszard Sztymiler